

Előszó.

A Tiszántúl legnagyobb megyéjének középkori multja az írásos emlékeket ért rendkívüli pusztulás és a megmaradt levéltárak szétszóródása következtében alig ismeretes. A szülőföld szeretetéből és az ősök dicsőségéből táplálkozó XIX. századi helytörténetírás, mivel forrásközlő kedve nem talált anyagot, Bihar megye felett szinte teljesen nyom nélkül szállt el. Így történhetett meg, hogy Bunyitay Vince, amidőn a váradi püspökség történetéhez gyűjtötte az adatokat, elsőnek bolygatta meg a levéltárakban rejlő okleveleket. (A váradi püspökség története I—III. Nagyvárad, 1883—4.) Kiváló munkája szolgált azóta is a megyéről készült minden újabb feldolgozás alapjául és forrásául. A népiségtörténet kutatója azonban nem érheti be a Bunyitay által feltárt anyaggal. Az ország legkülönbözőbb részeiről összegyűjtött több ezer kiadatlan középkori oklevél a bizonyosságunk, hogy az iratok pusztulása mégsem volt olyan mértékű, mint azt eddig állították. Kutatásaink során azonban magunk is keservesen éreztük a nagy hátrányt, melyben az elpusztult megyék népi multjának kutatója az oklevelekben gazdag területek feldolgozóival szemben van. Bár a középkori anyag lehető legteljesebb összegyűjtésére törekedtünk, tisztában vagyunk azzal, hogy célunkat csak megközelítőleg értük el. Nem volt módunkban ugyanis eljutni a báró Radvánszky család sajkázai és a gróf Erdődyek galgóci levéltárába, pedig ezek szintén őriznek Biharra vonatkozó adatokat. Kutatásunk eredményességét nagyban fokozta, hogy az Országos Levéltár Magyar Nemzeti Múzeumi levéltárának gyűjtése következtében évről-évre újabb családi levéltárak válnak hozzáférhetővé, s ezekből — legtöbbször onnan, ahonnan nem is gondolnók — állandóan kerülnek elő messzevetődött bihari levéltártöredékek. Munkánk kísérlet, hogy az ország északi részére vonatkozólag már kipróbált módszerrel megrajzoljuk egy nagy részében honfoglaláskori megüledésű, a török háborúban elpusztult megye betelepülését és nemzetiségi viszonyait. A terület helyzetéből következik, hogy itt más kérdések vártak feleletre, mint a fokozatosan megszállt felsőmagyarországi megyéknél, más korra estek a fontos változások és más időpontban következett be a fejlődésben jelentkező törés.

A kezdet leglényegesebb kérdésének az itt talált lakosság nemzetiségének és elhelyezkedésének megállapítását felszívódásának kimutatását tartottuk. A királyi ispánság széttöredezése után kialakult uradalom-határok oly nagy állandóságot mutattak, hogy alkalmasaknak látszottak a közös sorsú területek összefogására, valamint a jobbágyság életének megfigyelésére. Bennük találtuk meg a kisebb egységeket, amelyek szerint tárgyalásunkban haladhattunk. Előmunkálatok híján rekonstruálnunk kellett a középkori birtokviszonyokat és meghúznunk a külön típusokat képviselő településterületek (pl. nemzetségi, nagy-, közép-, kisbirtok) közti határvonalakat. Minthogy a síkság népe az egész korban változatlanul magyar volt, főként ennek a nagy feszítőerejű tömbnek a saját települési határán túl való terjeszkedésével és az idevetődött idegen néptöredékek beolvasztásával foglalkoztunk. Zárópontnak nem a mohácsi csatavesztés évét fogadtuk el, bár az utána lezajlott politikai események kétségtelenül más irányba terelték a megye népének életét, hanem a középkori fejlődés megszakadását jelentő török pusztításokat. A megye népi alakulásában bekövetkezett éles törés a forrásanyagban is megfigyelhető. Az összeírások régi anyaga, melyet könyvünk tartalmaz, a XVII. század elején megszakad és csak a török kiűzése után kezdődik el újból. A XVI. század alkonyán végigzúgó pusztító fergetegek a falvak százait semmisítették meg, s ezek a füstölgő romok, omladozó templomok, bozótól felvert szántók jelentik annak a hosszú korszaknak a végét, melynek jellemzője a döntő magyar fölény. Az 1526 utáni levéltári anyagból főként az összeírásokat tanulmányoztuk, hogy így az egész megyéről keresztmetszetet nyerhessünk.

Munkánkat a Magyarság és nemzetiség kiadványsorozat első kötetének szerzője (Szabó István: Ugocsa megye. Bpest, 1938.) által kifejtett módszertani elvek szerint építettük fel, s csak a személynevek osztályozásánál tértünk el néhány esetben tőlük. Így pl. nem bizonytalannak, hanem magyarnak vetjük a Bodnár, Kovács, Takács, Erdélyi és Kun neveket. Megyénknek ugyanis szláv lakossága nem lévén, a fenti foglalkozásnevek csak a magyarság nyelvében éltek. Nem láttuk indokoltnak a középkorban teljesen elmagyarosodott kunok különválasztását sem. Az Erdélyi névvel kapcsolatban — legalább is Biharban — nem állhat meg az az ellenvetés, hogy viselője lehetett román nemzetiségű is; t.i. a bihari magyarság a közzésodródott románokat következetesen Oláhnak nevezte, még abban az esetben is, ha már volt kialakult családnevük, (pl. Oláh Fodor, Oláh Kis). Az Erdélyből jött románokat tehát az Oláhok, a két nép érintkezési határán pedig az Ardeleanok, Argyelánok között találjuk meg.

Itt említjük meg a XVI. századi román nevek osztályozásának nehézségét s az ebből előálló látszólagos ellentmondást.

A román települési terület lakosságának nagy része szláv személynéveket használt, a falunévek tekintélyes hányada is szláv. Minthogy a szláv nevű vlachokra a románság nem tarthat igényt, többször adódott olyan eset, hogy egy települést románnak minősítettünk, bár a falunév és a lakosok nagy százaléka szláv nevű. Osztályozásunk a nevek nyelvi eredetére épülvén fel, több név, mely szláv és román is lehetett, a bizonytalanok közé került, azonban minden esetben megemlítettük, hogy azok a románságot illetik. Ezek az ellentmondások csak akkor lehettek volna elkerülhetők, ha a román nyelvtudomány a korai román családnevek kérdését már tisztázta volna. A nagyterjedelmű 1600. évi belényesi összeírás, amelyet teljes egészében felhasználtunk, a román nyelvészetnek olyan forrásanyagot jelenthet, melynek segítségével közelebb juthatunk ennek a mindkét nemzet tudományosságát érdeklő kérdéscsoportnak a megoldásához.

Munkánk két, egymást kiegészítő részből áll. Az első az összegyűjtött anyag feldolgozása, a második pedig községenként csoportosítva tartalmazza a megállapításaink pilléreit alkotó személy- és földrajzi névadatokat. Kiindulásul a megye középkorvégi határait vettük, melyek különösen Debrecen felé tértek el jóval a maiaktól. Feldolgoztuk azokat a területeket is, melyek csak a XV. század második felében vagy még később, teljesen kialakulva kerültek át megyénkbe, de végleg itt maradtak: a sárréti járás nyugati felét (Nagybajom és Szerék környéke), a béli hegyek lábánál elterülő síkságot és Margitta környékét. A Kalotaszeg egykor Biharhoz tartozó nyugati felével, minthogy az végül Kolozs megye része lett és éppen a legutóbb talált feldolgozóra, nem foglalkoztunk.

Az Adattárban a községeket alapnevük szerint betűrendben csoportosítottuk. Sehohsem vettük tekintetbe a Nagy-, Kis-, Al-, Fel-, Fekete- stb., valamint a legújabbkeletű Bihar-, Berettyó-, Ér-, Körös-, Mező-, Hegyköz- jelzőket. (Nagy- és Kiskágya tehát Kágya, Bihardiószeg pedig Diószeg alatt található.) A beosztás alapjául mindenütt a történetileg kialakult név szolgált. A román nevű községeket a XIX. század elejére megállapodott, s az ottani lakosság körében általánosan ismert, nem pedig a történeti forrásokban soha elő nem forduló, az Országos Községi Törzskönyvbizottság által adott nevek alapján osztottuk be. (Pl. a középkori Dékányfalva nem az új Dékányos, hanem Dékanyesd alá került.) A névváltozatok után zárójelben adjuk a falu hivatalos nevét, ha lényegesen eltér az indikált névtől, valamint a román megszállás alatt volt vagy ma is ott lévő községek román nevét az 1933. évi Hivatalos Helységnévtár alapján. A történeti névváltozatok levéltári jelzetei a falutörténetben található meg. Csak a kétségtelenül lakott helyeket vettük fel önállóan; a pusztákat ahhoz a köz-

séghez osztottuk be, amelynek a határába beolvadtak. Az utalónevek segítségével is könnyen megtalálhatók.

A falu- és birtoklástörténeti áttekintések Csánki Dezső történeti földrajzának szűkszavú bihari részét kívánják kiegészíteni. A névadatoknál alkalmazott rövidítések feloldása épügy, mint minden más rövidítése, és forrásjelzése, a könyv végén megtalálható. A középkorból fennmaradt valamennyi személynevet közöljük, a XVI. századból azonban többnyire csak az 1580. vagy 1588. évi dézsmajegyzéket, az 1598—99. évekből pedig az új neveket. Ahol azonban a változások érzékeltetéséhez szükségesnek látszott, ott az utóbbi névsort teljesen közreadtuk, sőt ha az nem volt teljes, akkor egy korábbi is közbeiktattunk. „Nemes nevek” alatt a helyi kisbirtokos nemescsaládok, „személynevek” alatt a jobbágyok, polgárok neveit, „földrajzi nevek” alatt pedig a község határából fennmaradt dűlőneveket soroltuk fel. Külön megemlítjük, amennyiben ismeretes, a falu templomának patrocíniumát.

Őszinte hálával mondunk köszönetet mindazoknak, akik munkánkban bármiképpen segítségünkre voltak. Külön is nagy hálával tartozunk dr. Kniezsa István egyetemi c. rk. tanár úrnak, aki az általunk összegyűjtött hely- és személyneveket nyelvészeti szempontból átvizsgálni és nyelvi alakjuk szerint csoportokba osztani szíves volt. Minden esetben névével külön is jelezzük azokat a nyelvészeti útbaigazításokat, melyekkel — az osztályozáson kívül — munkánkat megkönnyítette. Teleki Tibor gróf m. kir. koronaőr és Esterházy Pál herceg urak családi levéltárak, dr. Gerinczy Pál jászóvári prépost-prelátus úr a leleszi és jászói konvent levéltárainak, dr. Jon Muşlea kolozsvári egyetemi könyvtárigazgató úr az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárának, dr. Némethy Gyula apát-prelátus úr a nagyváradi I. sz. székeskáptalan és a nagyváradi múzeum levéltárainak, dr. Vargha Zsigmond egyetemi ny. r. tanár úr a debreceni ref. kollégium Nagykönyvtára levéltárának használatára adott engedélyt. A levéltárak őrizőinek megértő segítése végigkísért munkánk során. Külön meg kell emlékeznünk arról a lekötelező támogatásról, melyet az Országos Levéltárban dr. Fekete Nagy Antal egyetemi m. tanár és dr. Ila Bálint országos allevéltárnok urak részéről, Kolozsváron Kelemen Lajos úr, az Erdélyi Múzeum Egylet főlevéltárnoka, Jászón pedig dr. Lágyn Kornél premontrei kanonok úr, a leleszi konvent levéltárának őre és dr. Spilka Lőrinc premontrei perjel úr részéről állandóan élveztünk. A vázlatokat és a térképet terveink alapján Ambrózy Aladár úr készítette el.